

В.С.Виздрик

ПОЛІТИКА КОЛОНІЗАЦІЇ ТА “ПАЦИФІКАЦІЇ” ПОЛЬЩЕЮ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В 30-х рр. ХХ ст.

© *Виздрик В.С., 2000*

Стаття аналізує становище західноукраїнських земель в період найвищого напруження українсько-польської конфронтації. Польському санаційному режимові не вдалося за допомогою репресивних методів придушити національно-визвольний рух.

The status of Western Ukraine during the period of the highest tension in the Ukrainian-Polish confrontation has been analysed in the article. The Polish sanation regime did not manage to suppress the national liberation movement, using the method of repressions.

Нищення окупованих західноукраїнських земель польський уряд вирішив провести двома шляхами: через послідовний утиск політичного, культурного й економічного життя місцевого населення і через колонізацію цих земель польським елементом.

З початку 30-х рр. у Польщі посилилась тенденція до обмеження демократичних інститутів. Авторитарний режим особистої влади Ю.Пілсудського, спираючись на реакційну воячину, 30 серпня 1930 р. розпустив сейм і сенат, розпочав фізичну розправу з демократичною опозицією. Нова конституція, прийнята під тиском мілітарного режиму, легалізувала систему санаційної диктатури, збільшила повноваження президента і ліквідувала його відповідальність перед сеймом. Одночасно зросла й антиукраїнська спрямованість польської політики. Програма пілсудчиків мала на меті замінити скомпрометовану ендецьку політику примусової денационалізації українського населення федералістською програмою державної асиміляції, яка відрізнялася від першої лише методами здійснення, але зміст її залишався таким же. Програма мала посягти ілюзії про рівність націй та ліквідацію національного гніту. На думку пілсудчиків це забезпечило б лояльне ставлення українців до польської держави, сприяло б відверненню їх від боротьби за національне визволення.

Колонізація українських земель була важким ударом для українського населення як з економічного, так і з політичного погляду. Малоземельне українське селянство йшло на заробітки до власників маєтків. Тепер, коли земельні наділи було ще більше розділено між польськими колоністами, місцеве населення залишалося майже без землі та мізерних заробітків. Протягом 1919–1920 рр. у Західній Україні було поселено майже 77,2 тис. осадників та цивільних колоністів, яким наділено понад 600 тис. га землі [1]. За умов земельного голоду на західноукраїнських землях такий політичний курс ще більше загострив аграрні й національні відносини в українському селі. Не послабила напруження заохочувана польським урядом еміграція українського малоземельного та безземельного селянства до Північної Америки. Збільшуване таким чином безробіття змушувало українських селян залишати свої оселі та емігрувати. З 1925 по 1939 рр. із Західної України виїхало біля 370 тис. чоловік [2].

Надзвичайно низький життєвий рівень, мізерна платня при постійному зростанні дорожнечі, скасування 8-годинного робочого дня, масове безробіття, перенесення податкового тягару на бідне селянство, повна ліквідація земельної реформи, до того ж політичне безправ'я були характерним явищем для населення західноукраїнських земель в час панування панської Польщі.

У лютому 1930 р. уряд К.Бартеле вніс на розгляд сейму чотири законопроекти у справі подальшої військової колонізації на “східних кресах”. Це був відкритий виклик польської влади українському населенню. Український клуб у сеймі на чолі з Д.Левицьким виступив із заявою від 29 березня 1928 р., в якій охарактеризував новий уряд як такий, що “кидає палаючий смолоскип на розпуку малоземельного українського селянства” [3]. У заяві також говориться, що український народ не визнає жодних трактатів і міжнародних актів про належність населених українцями земель до Польщі і буде прагнути до утворення на цих землях незалежної української держави [4].

Публічна критика українськими послами національної політики властей викликала гостре невдоволення в урядових колах Варшави. У таємному меморандумі міністерства юстиції вказувалося на загострення у краї “національних антагонізмів” і “антидержавних тенденцій”. Міністерство розцінювало діяльність депутатів як таку, що становить “серйозну небезпеку і вимагає здійснення як найефективніших кроків для протидії їм” [5]. На знищення будь-яких проявів організованого українського і національно-культурного життя спрямовувалася спеціальна військово-поліцейна формація — Корпус охорони пограниччя (КОП), владі і розпорядкам якого підлягало прикордонне населення. З 50-кілометрової прикордонної смуги могли виселити кожного. Тут українцям суворо заборонялось набувати і продавати землю, проводити будь-яку громадську роботу. Всі сфери суспільного життя контролювались КОП [6].

У той же час в українські села прибували десятки тисяч польських колоністів, які одержували порцельовану землю, творили свої організації типу “Стшелец”, члени якого мали право носити зброю для нападів на місцеве населення під час українських імпрез і тримати їх під постійним наглядом. Конфронтаційна політика польського уряду, спрямована на ліквідацію національної культури, церкви, шкільництва, посилила ненависть українських селян, робітників, інтелігенції, особливо молоді, яка найбільше терпіла від безробіття, до польської держави. Невдоволення властей викликали також відроджені українські культурно-освітні і економічні установи та організації. Зросли чисельно і значно розбудували свою діяльність товариства “Просвіта” та “Рідна школа”. Організатором громадсько-політичного руху жіноцтва став “Союз українок”. Фізичним вихованням молоді займалися довоєнні “Соколи” і створені у 1925 р. “Луки”. Велику роль в економічному розвитку Західної України відіграли українські фінансово-кредитні товариства — “Земельний банк”, “Дністер” та ін. Але найбільші здобутки випали на долю українського кооперативного руху. Якщо у 1925 р. Ревізійний союз українських кооперативів об'єднав 936 одиниць, то у 1930 р. — 2898 [7]. Українські товариства і установи великою мірою послаблювали колонізаторські і асиміляторські зусилля держави, сприяли розвитку української національної свідомості. Кожен вияв української активності місцевого населення непокоїв і дратував польські шовіністичні кола.

Акціям польського уряду на знищення політичного, культурного і економічного життя, ОУН протиставила свою саботажну кампанію. Влітку 1930 р. на Західній Україні запалали мастки багатьох польських поміщиків і осадників, були знищені телефони і

телеграфні лінії, почастишали терористичні акти і напади на поліційні дільниці та організації “Стшельців”. З вересня по жовтень 1930 р. зареєстровано близько 2 200 виступів. Саботажна акція охопила 30 повітів краю і швидко переросла в широкий, значною мірою стихійний національно-визвольний і аграрний рух. Його ініціатором та учасником виступила ОУН [8]. Починаючи з середини липня 1930 р. селами Галичини пройшла хвиля пожеж у господарствах польських поміщиків, колоністів та осадників. Першою, за даними властей, була пожежа у фільварку генерала Мальчевського в с.Вислобоках на Львівщині у ніч з 15 на 16 липня [9]. У наступні дні запалали пожежі у Львівському, Тернопільському та Станіславському воєводствах. Поліцейські органи зафіксували до кінця місяця 11 протестанційних акцій — підпалів майна польських власників та руйнування ліній зв'язку [10].

30 липня 1930 р. біля Бібрки бойовики УВО, як встановили власті, вчинили напад на поштову карету. На місці події був вбитий поліцай і загинув один з учасників нападу [11]. Якщо у липні 1930 р. більшість саботажних акцій припадала на Львівське воєводство, то в наступні місяці, протягом серпня-жовтня, протести набули розмаху в Тернопільщині, де було зафіксовано 89 підпалів. Найактивнішими регіонами були Тернопільський — 18 випадків, Бережанський — 15, Підгаєцький — 16, Бучацький — 9, Збаразький — 7, Золочівський — 8. На Львівщині відповідно: Бібрський — 12, Львівський — 25, Сокальський — 6 та Рогатинський — 13 випадків на Станіславщині [12].

У 1930 р. в Галичині склалася кризова ситуація, яка характеризувалася жорстким політичним курсом проти місцевого населення, а це в свою чергу привело до відплатних акцій підпільних організацій, що загострило українсько-польські відносини. З перших днів після початку підпалів та інших саботажних акцій справа набрала політичного характеру. Частина польської преси, спираючись на припущення влади, констатувала причетність УВО (ОУН) до антипольських дій. З тверджень львівського воєводи, що базувалися на даних поліційних служб, видно: із 177 випадків саботажу, зафіксованих у трьох воєводствах Галичини у серпні-жовтні 1930 р., лише до 14 була причетна УВО (ОУН). В інших випадках, як видно з даних повітових органів поліції, її участь у цих подіях лише припускалася [13]. Звинувачення на адресу українського підпілля були підтвержені у вересневому номері видання УВО “Сурма”, де з'явилася стаття “Частинний виступ УВО” [14]. Вона фігурувала як аргумент для обґрунтування масових репресій проти організації та населення західноукраїнських земель під час “пацифікації”. Серед можливих організаторів та виконавців підпалів поліційні служби також називали ліві “комуністичні елементи” [15]. Загальну картину найкраще характеризують матеріали, зібрані органами безпеки Польщі. Об'єднавши всі ці дані з припущеннями різних політичних угруповань, ми можемо поділити їх на три категорії. Найменша категорія — це підпали будівель польських власників. Певна кількість їх припадала на долю прокомуністично настроєних селян. І основна частина протипольських акцій організована і здійснена УВО (ОУН) [16]. Керівництво українських націоналістів, організовуючи протестаційну саботажну кампанію хотіло заманіфестувати появу організації, піднести її авторитет та розширити організаційний вплив на середньошкільну, студентську та селянську молодь.

Наростання хвилі протестів загострило ситуацію в Галичині. На сторінках польської преси все частіше з'являлися повідомлення про низку пожеж панських фільварків і скірт збіжжя майже на всіх західноукраїнських землях. Польські газети закликали до фронтального наступу проти українства, вимагаючи заборони не лише молодіжних організацій

“Пласту”, “Соколів”, “Лугу”, які звинувачувалися у співпраці з УВО (ОУН), але й товариства “Просвіти”, українських гімназій та кооперативів.

Початок 30-х рр. у країнах Західної Європи, в тому числі в Польщі, відзначався розповсюдженням фашистської ідеології. І як наслідок, 2 вересня 1931 р. уряд Ю.Пілсудського запровадив на невизначений термін військово-польові суди. Польські центральні та місцеві власті, стривожені вибухом протестаційної кампанії у Галичині, не забарилися з контрзаходами. Протягом другої половини літа й осені 1930 р. край став ареною репресивних акцій державних органів із застосуванням поліції та війська. Можна виділити два етапи “санаційної” політики, які різнилися між собою цілями, масштабами і методами дій. Перший з них тривав до середини вересня 1930 р. і за урядовою термінологією мав “превентивно-репресивний” характер. На цьому етапі органи безпеки вдалися до обшуків квартир осіб, яких підозрювали у приналежності до УВО (ОУН). Були проведені масові арешти. 29 серпня 1930 р. власті вирішили провести масштабну репресивну акцію одночасно у багатьох містах, містечках і селах Галичини. В результаті цих дій були здійснені масові арешти та погроми українських громадян [18].

З 31 липня до 30 листопада “пацифікацією” було охоплено 221 село у Львівському, 121 — Тернопільському і 89 сіл у Станіславському воєводствах. Арешти проводились тоді, коли вже протестаційна кампанія пішла на спад, тобто в жовтні-листопаді. Загалом з 1 липня до 1 грудня 1930 р. у цих трьох воєводствах поліція заарештувала 1739 чоловік, 1143 з них були віддані суду [19]. Але характерним для методу колективної відповідальності, застосованого властями в ході “пацифікації”, є такий показник — довести співучасть у протестаційній акції вдалося лише щодо 58 осіб. Для розуміння суті “умиротворення” важливо ознайомитись з оцінкою таємних службових документів поліції, де зазначалося: “У випадку повторення акції поліційних відділів, ставлення до сіл та гмін, які піддані ревізії, має бути ще рішучішим і безогляднішим, оскільки лише така система приносить позитивні й найкращі результати” [20]. Саме прагнення продовжити операцію ефективнішими засобами і спонукало власті застосовувати військово. Друга фаза цієї акції розпочалася 27 вересня 1930 р. одночасним введенням підрозділів кавалерії у села Рогатинського, Станіславського, Підгаєцького, Бучацького, Городоцького, Бібрського, Яворівського, Львівського, Жовківського і Сокальського повітів [21]. Поводились вони з селянами часто жорстоко, масові фізичні розправи над українцями набували характеру політичного терору. Застосовавши принцип колективної відповідальності всього населення за вияви саботажу, власті вживали, за підрахунками Української парламентарної репрезентації (УПР), репресивних заходів у близько 30 повітах Галичини загальною площею приблизно 50 тис. кв. км. з населенням понад 5 млн. чоловік [22]. Поліція і військова кіннота громили осередки українських культурних і господарських установ, будинки і майно селян, конфісковували продукти. В ході цієї акції було заарештовано більше двох тисяч українців. Від кривавих розправ померло сім чоловік, сотні тяжко поранено. Серед побитих були десятки греко-католицьких священників [23].

У вересні-жовтні 1930 р. на території трьох галицьких воєводств було розпущено 28 осередків спортивно-пожежного товариства “Луг”, 21 — гімназійного товариства “Сокол”, 21 філію “Просвіти”, одну кооперативу. Водночас органи безпеки чинили сильний тиск на місцеві відділення цих товариств, спонукаючи їх до самоліквідації. Шантаж та інші методи впливу дали свої наслідки: 17 осередків “Лугу”, 19 — “Сокола”, 25 — “Просвіти”, 7 кооператив оголосили про саморозпуск [24].

Для зміцнення режиму репресій, у першу чергу проти національно-визвольного руху, стало створення концентраційного табору в Березі Картузькій на підставі розпорядження президента Польщі від 17 червня 1934 р. Українці, підозрювані в приналежності до ОУН, становили близько 65 % в'язнів цієї тюрми. Так, в 1939 р. з 7 000 всіх її в'язнів 4 500 були українцями [25].

Для ліквідації опозиційного руху на західноукраїнських землях була проведена акція і проти її політичних сил, особливо проти УНДО, внаслідок чого наприкінці жовтня — на початку листопада 1930 р. в тюрму було кинуте всіх членів президії цієї партії на чолі з Д.Левицьким. Польсько-українська конфронтація в цей час досягла найвищого напруження за весь міжвоєнний період [26]. Українські партії (УНДО, УСПР, УСДП) спільною заявою від 25 вересня 1930 р. засудили саботажну акцію, але водночас запротестували проти застосування урядом колективної відповідальності місцевого населення. Проте власті на це не зважали. У зв'язку зі скаргою сімнадцяти українських послів і сенаторів на польський уряд до Ліги Націй справа масового погрому українства набула міжнародного характеру. Українські пропозиції зводились до надання автономії трьом воєводствам Східної Галичини, матеріального відшкодування збитків під час “пацифікації”, звільнення з-під арешту політичних в'язнів. Але ці пропозиції власті Польщі враховувати і виконувати відмовилися. Новообраний сейм 23 березня 1933 р. ухвалив закон про волосну і повітову самоуправу, згідно з яким у Галичині скасовано право самостійних сільських громад. За цим законом волосних в'їтів і бургомістрів у містах мали затверджувати повітові старости, якщо ті володіли польською мовою.

Польському режимові “санації” за допомогою репресивних методів вдалося на певний час придушити визвольну боротьбу на західноукраїнських землях і посилити розлад у національно-політичних взаємостосунках. Але власті, ослабивши національно-визвольний рух, не змогли ліквідувати його. Активний опір українства у різних формах, хоч і розрізнений, не припинявся. З початком Другої світової війни розпочався новий етап національно-визвольних змагань.

1. Український статистичний річник. 1935. — Львів, 1935. — С.162. 2. Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф.2, оп.4, спр.88, арк.30–34. 3. Нова військова колонізація // Діло. — 1930. — 28 лют. 4. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф.205, оп.1, спр.840, арк.5. 5. Там само, арк.11. 6. Кузутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.—1939 р.). — Івано-Франківськ, 1993. — С.183. 7. III Український статистичний річник. — 1935. — С.134. 8. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. В кн.: Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. — Т.ССХХІІ. — Львів, 1991. — С.117–118. 9. Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф.121, оп.3, спр.600, арк.51. 10. Там само, спр.600, арк.53 зв., 54, 55. 11. Там само, арк.15. 12. Там само, спр.601, арк.10. 13. Там само. 14. Сурма. — 1930. — № 9. 15. ДАЛО, ф.121, оп.3, спр.600, арк.53 зв. 16. Там само, спр.630, арк.4. 17. Lwowski kurjer poranniu. — 1930. — 25 lip., 2 sierp., 4 sierp. 18. Gazeta Polska. — 1930. — 31 sierp. 19. ДАЛО, ф.121., оп.3, спр.630, арк.11. 20. Там само, спр.601, арк.68. 21. Там само, ф.1, оп.51, спр.232, арк.2. 22. Швагуляк М. Пацифікація: Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність // АН України Ін-т українознавства. — Львів, 1993. — С.23. 23. ДАІФО, ф.68,

оп.2, спр.155, арк.41, 45, 49, 53, 59. 24. ДАЛО, ф.121, оп.3, спр.630, арк.13. 25. Чоповський. М. Голгофа Західної України: Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність (1920–1953 рр.). — Львів, 1996. — С.27. 26. Діло. — 1930. — 4 лист.

І.О.Гаврилів

РОЗКОЛ В ОУН ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

© Гаврилів І.О., 2000

На основі маловідомих широкому загалу документальних матеріалів проаналізовано причини та наслідки розбрату серед членства ОУН у 1940 році.

Analyses the reasons and the consequences of the disorder among the members of the OUN in 1940 on the grounds of the documentary materials which are little known to the general public.

В історії України дуже тісно переплелася героїчне і трагічне. Аналізуючи постійну боротьбу протягом століть української нації за волю та незалежну державу, можна зробити висновок, що зовнішні чинники мали безпосередній вплив та інспірували внутрішні протиріччя, розпалюючи розбраті в нашому національному проводі, уміло застосовуючи давній імперський принцип: “Поділяй та володарюй!” Це було однією з основних причин втрати державності в минулому.

В новітній історії України особливу увагу привертає до себе розкол в Організації Українських націоналістів (ОУН), який відбувся 60 років тому в 1940 році. Слід зазначити, що на початку Другої світової війни ОУН була єдиною масовою військово-політичною силою, яка могла змобілізувати націю на боротьбу за незалежну Українську державу. Маючи дводесятилітній досвід діяльності (ОУН повстала на базі Української Військової Організації, яка була створена в 1920 році), чисельністю до 20 тис. добре вишколених і національно свідомих кадрів; успішно функціонуючу організаційну структуру, що розбудувала свої клітини на рідних землях і в середовищі української еміграції; спираючись на фінансову базу українців США та Канади; нав'язавши контакти з військово-політичними колами Литви, Хорватії, Німеччини, Італії, Англії, Фінляндії, Японії та інших держав, що лояльно ставилися до української справи. Бойове хрещення діячі ОУН отримали у березні-квітні 1939 року, захищаючи із зброєю в руках незалежність Карпатської України. Очевидно, що українсько-мадярська війна стала прологом світової бойні, привернувши увагу багатьох держав до вирішення українського питання в майбутньому устрої Європи. Минає півроку від початку світової війни, і таку сильну, спеціально змобілізовану для таких подій військово-політичну потугу поразкає розкол, який відбувся з лютого по серпень 1940 року і беззаперечно негативно відбився на тогочасному українському національно-визвольному русі.